

**KARABAĞ'IN AĞDAM İLÇESİ VE DOĞU ANADOLU'NUN ERZİNCAN İLİ AĞIZLARINDA
ORTAK İSİM ÖZELLİKLERİ**
*COMMON NAME CHARACTERISTICS ARE IN THE DIALECTS OF AĞDAM DISTRICT OF KARABAKH
AND ERZINJAN PROVINCE OF EASTERN ANATOLIA*

Elvan CAFEROV

*Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi. Bilim Araştırma Merkezi Araştırma görevlisi
Bakü, Azerbaycan, elvancaferov78@mail.ru*

ÖZET

Bu araştırmada Doğu Anadolu'nun Erzincan İli ağızları ile Karabağ'ın Ağdam bölgesinin ağızları araştırılmıştır. Araştırma sırasında belli olmuştur ki, her iki bölge ağızında çok güzel, akıcı, büyük çoğunluğun anladığı konuşma tarzı vardır. Erzincan yöresi, bir çok geçit ve boğazlarla Doğu Anadolu ağızlarını Doğu Anadolu'ya bağlayan bir özellik göstermektedir. Erzurum yaylaları ile başlayıp, Sivas yönünde uzayarak, Malatya yönünde sarkan Erzincan ili diyalektolojik konumuyla tam bir geçiş bölgesi karakteri taşımaktadır. Doğuda Erzurum ile Batıda Sivas'a açılan, ulaşım kadar kültürel yaklaşımın da kolay olduğu Erzincan'da diyalektolojik geçişi somut bir biçimde görebilmek mümkündür. Göçler, Depremler, iklim ve coğrafi şartlar Erzincan dil kültürüne etki ederek kendine has bir ağız doğmasına yol açmıştır. Yukarıda belirttiğim her iki bölgenin ağızlarında isimlerin bir çok ortak özellikleri vardır. Bu araştırmada her iki bölge ağızlarında isimlerin bazı ortak özellikleri incelenmeye sevk edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Erzincan ağızları dil ve üslubca Azerbaycan'ın Ağdam bölgesi ağızlarına çok yakındır. Doğu Anadolu'nun Erzincan İli ağızları ile Karabağ'ın Ağdam bölgesinin ağız ve şivelerinde kullanılan isimler araştırılmış ve örnekler sayesinde her iki bölge ağızlarında olan isimlerin kendinehas tüm özellikleri incelenmiştir. Bu konuda Türkiye ve Azerbaycan bilim adamlarının araştırmalarına da başvurulmuştur. Araştırma sırasında her iki bölge ağızlarında işlenen isimler yapı ve özelliklerine göre, leksik ve gramer açısından araştırılmış, isime has özellikler belli kadar incelenmiş ve sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Karabağ, Ağdam bölgesi, Doğu Anadolu, Erzincan bölgesi, ağızlar.

ABSTRACT

In this investigation work it is researched with the dialects of Eastern Anatolian Erzincan area and the dialects of Agdam region of Karabakh. It is known that both dialects have the most wonderful? Floving accents that all understand during the investigation. Erzincan region shows a feature that connects Eastern Anatolian dialects to Eastern Anatolia with many passages and straits. Starting with the Erzurum plateaus, Erzincan province, which stretches in the direction of Sivas and hangs in the direction of Malatya, has the character of a transition zone with its dialectological position. It is possible to see the dialectological transition in a concrete way in Erzincan, which opens to Erzurum in the east and Sivas in the west, where the cultural approach is as easy as transportation. Migrations, earthquakes, climate and geographical conditions affected the language culture of Erzincan and led to the emergence of a unique dialect. Names have many common features in the dialects of both regions that I mentioned above. In this study, some common features of names in both region dialects were referred to be examined. Erzincan dialect of the language and terms of style of Azerbaijan's Agdam region of the Republic of Turkey is very close to the dialect. Here the nouns have been investigated with the dialects of Eastern Anatolian Erzincan area and the dialects of Agdam region of Karabakh and the all features of nouns with examples in both areas dialects have been investigated/ In this theme it was also applied to the researched of Turkish and Azerbaijan`s scientists/ The nouns used in both countries dialects are investigated for their structure and feature and lexical and grammatical characteristics and scientific wults have been received.

Key words: Karabakh, Agdam region, Eastern Anatolia, the area of Erzincan dialects.

Simgeler

ë - ə :Azerbaycan alfabesinde

Ğğ - q :Azerbaycan alfabesinde

h - x :Azerbaycan alfabesinde

Kısaltmalar

Ağd. :Ağdam bölgesi ağzı.

Erz. :Erzincan ili ağzı.

Giriş

Birçok Türk dillerinin halk dili halinde şekillenmesinde şu veya diğer derecede rol oynamış olan Oğuz ve Kıpçak boylarının Azerbaycan Türkçesinin halk dili halinde şekillenmesinde de çok büyük rolü olmuştur. Türk dillerini başka dillerden ayıran faktörler onların yapı bakımından birbirine çok yakın olmasıdır. (Çuvaş ve yakut dilleri hariç). Aynı kökenden gelen bu dillerin dilbilgisi yapısında genelliği belirgin derecede fazladır. Bu genellik Türk dillerinin lehçelerinde de neredeyse temel yerde duruyor. Bahsedilen genelliği göstermek için Türkiye Türkçesinin Erzincan ağzı ile Karabağ'ın Ağdam bölgesi ağızlarında olan isimlerin bir takım ortak özellikleri incelenecektir. Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi türkleri ile Karabağ'ın Ağdam bölgesinde eskilerden yaşamış olan azerbaycanlıların lehçe ve ağızları çok yakın özelliğe sahiptir.

Ağdam ilçesi Karabağ'ın en stratejik öneme sahip olan bölgelerinden biridir. Dolayısıyla Karabağ savaşları sırasında ermeniler 23 temmuz 1993'de Ağdam'ı acımasızca işgal etti. İşgal altındaki Ağdam şehri ve 87 köy benzeri olmayan bir vahşetle darmadağın edilerek yerle bir edildi. Ağdam'ın savunması üzere savaşlarda 5 binden fazla azerbaycanlı öldü, binlerce insan fiziksel sakatlandı, bölgenin 126 binden fazla nüfusu kendi öz evinden kovularak mülteci haline dönüştü. Şu anda Ağdam sakinleri Azerbaycan'ın birçok topraklarına dağılmış ve göçmen olarak yaşamaktalar. (https://az.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fdam_rayonu)

Karabağımızın güzel bir alanı olan Ağdam ili 2020-ci yılın 44 günlük savaşı sonucunda ermeni işgalinden kurtarıldı ve 01.12.2020 tarihinde resmen kendi sahiplerine, milletimize devredildi. Bu araştırmamızda Ağdam ilçesinin ağızlarında isimler Türkiyenin Erzincan il ağızları ile karşılaştırmalı analiz edilecektir.

Azerbaycan dilinin ağız ve şivelerinin tasnifi, esasen coğrafi bölgelere göre yapılmıştır:

1. doğu grubu ağız ve şiveleri (Bakü, Guba, Şamahı ağızları ve Lenkeran, Muğan şiveleri)
2. batı grubu ağız ve şiveleri (Gence, Kazak, Karabağ ağızları ve ayırım şivesi)
3. kuzey grubu ağız ve şiveleri (Şeki ağzı, Zakatala-Çah şivesi)
4. güney grubu ağız ve şiveleri (Nahçıvan, Ordubad ağızları). (Şireliyev, 2008: 19)

Azerbaycan dilinin ağız ve şiveleri hakkında bilgiye az da olsa, XIX. yüzyıldan rastlıyoruz. Bu bilgiler kapsamında fikirleri çeken prof. Mirze Kazımbey'in 1839'da Kazan şehrinde basılmış "Obşaya ğrammatika turesko-tatarskoğo-yazıka" adlı eseridir ki, burada ilk olarak Guba ağzı ve Derbent şivesi için tipik olan şimdiki zamanın eki gösteriliyor ve onun sıralaması veriliyor. Kazım bey bu eserinde Derbent şivesini Azerbaycan edebi dili ile kıyaslayarak, onun edebi dilden ayrılan yönlerini göstermeye çalışmıştır.

Profesör Memmedağa Şireliyev 1944'de Ağdam bölgesinden geniş bilgiler toplamıştır.

Erzincan yöresi, bir çok geçit ve boğazlarla Doğu Anadolu ağızlarını Doğu Anadolu'ya bağlayan bir özellik göstermektedir. Erzurum yaylaları ile başlayıp, Sivas yönünde uzayarak, Malatya yönünde sarkan Erzincan ili diyalektolojik konumuyla tam bir geçiş bölgesi karakteri taşımaktadır. Doğuda Erzurum ile Batıda Sivas'a açılan, ulaşım kadar kültürel yaklaşımın da kolay olduğu Erzincan'da diyalektolojik geçişi somut bir biçimde görebilmek mümkündür.

Göçler, Depremler, iklim ve coğrafi şartlar Erzincan dil kültürüne etki ederek kendine has bir ağzın doğmasına yol açmıştır. Yukarıda belirttiğim her iki bölgenin ağızlarında isimlerin bir çok ortak özellikleri vardır. Bu araştırmada her iki bölge ağızlarında isimlerin bazı ortak özellikleri incelenmeye sevk edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Erzincan ağızları dil ve üslubca Azerbaycan'ın Ağdam bölgesi ağızlarına çok yakındır.

Sayın Cumhurbaşkanımızın bilime verdiği doğrudan destekle Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yanında Bilimin Gelişimi Vakfının (<http://sdf.gov.az/>) doğrudan maddi desteği ile Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde göçmen olarak yaşayan Ağdam sakinlerinin birçoğu konuşturulmuş ve sakinlerin dilinden ağız derlemeleri yapılmıştır.

Şunu da belirtelim ki, topladığım derlemeler henüz basılmadığı için metin içi göndermeleri yalnız şu şekilde yazabilirim. Örn. (Çuliyev Yusif. 79 yaş. Ağd. Seyidli k.) Toplanmış derlemeler içerisinde isme ait olan özellikler Erzincan ağızları ile karşılaştırmalı şekilde araştırılmıştır.

Azerbaycan dilinde isimler genel gramer anlamına göre ad bildirir ve ad bildirme özelliğine sahiptir. Azerbaycan dili gramerinde isimlerin aşağıdaki özellikleri vardır.

İsimler, genellikle üç şekilde tasnif ediliyor, genel ve özel isimler, soyut ve somut isimler, tek, çoğul ifade eden ve toplu isimler. Burada her iki ağızdan örnekler verilmiş ve karşılaştırmalı analiz edilmiştir.

Genel ve Özel İsimler.

Genel İsimler: Aynı türlü eşyaların ortak adını belirtir. (Kazımov, 2010: 44)

Şu araştırma işinde Karabağ'ın Ağdam ilçesiyle Doğu Anadolu'nun Erzincan ili ağızlarından örnekler birge verilecek ve birge olarak da incelenecektir.

Örn. Ağdam ağızlarında. Orda kurtda sahlamışam, yahşı mikafat almışam, onnan sorasına, bostan bejermişem, *tē:y* bağında işdemişih, dayıma zē:mēt çekmişiy, uşağımız çohudu onaörē uje göcalmışam. (Mëmmədov İnşallah. 51 yaş. Ağd. Merzili k.) Erzincan ağızlarında. Ben Sansa Deresinde asgerlig etdim, ben *bedelciydim*¹ (Sağır, 1995: 373; 6-10.11)

Şu örneklerde Ağd. *tē:y* ve Erz. *bedelci* kelimeleri genel anlam taşıdığı için gramerde genel isimlerdir.

Özel İsimler: Varlığı tek olan eşyaların adını belirtir. (Kazımov, 2010: 44) Bu gruba dahil olan isimler özel, eşyayı başkasından ayırmak için verilen isimlerdir. (Kazımov, 2010: 44) Sora yadıma gelir uşağ vahtı çoh oynuyurdular uşağlar *beşdaş*², belē birin atırdılar, birin tuturdular. Belē yerdēn götürürdülēr. (Ferzeliyev Taleh. 37 yaş. Ağd.)

Çoni, çonşi çabrini çazurlar, *İşgetini*³ yapallar. (Sağır, 1995: 357; 5-19, 18) Bu örnekte ise *Beşdaş* sözü Ağdam bölgesinde çocuk oyunu adı olarak, *İşget* ise Erzincan ağızlarında cenaze defn edilmeden önce yapılan dini tören adı olarak geçiyor. Her ikisi de oyun ve tören adı olduğu için özel isimlerdir.

Adlanan eşya ve kavramların karakterine göre isimler iki gruba ayrılır:

- a) somut maddi varlıkların adlarını bildiren isimler;
- b) manevi ve soyut kavramları belirten isimler. (Kazımov, 2010: 47)

Somut ve Soyut İsimler.

Somut İsimler: Gözle görünmesi veya, elle dokunulması mümkün olan somut isimler maddi varlıkların adlarını belirten isimlerdir. (Kazımov, 2010: 47)

Örn: Ağd. Bizdē çohlu mal-ğoyun sahlıyrdılar, çoyunnarın içindē keçī olurdu, *dıbu*⁴ (İki:llik erkek keçī, iki:llik keçī balası) olurdu. (Çuliyev Yusif. 79 yaş. Ağd. Seyidli k.)

Çeşşēh dağlarımız vardı, çihirdih *kēkotu* yihirdih, *çayotu* yığirdih, *Çiriş* (yemeli bitki adı) olurdu, *Çiriş*⁵ yığirdih, hē: *çirişin* çēşşēh kētēsi olur. (Hēsēnova Zabilē. 67 yaş. Ağd. Hıdırlı k.). Erz. Bu şherden çihir, bı

¹ Bedelci – Askerde bedelli olan.

² Beşdaş: – Beş küçük taşla oynanan çocuk oyunu adı.

³ İşgetini – Cenaze defnedilmeden önce yapılan dini tören.

⁴ Dıbu// dıvır: – İki yıllık erkek keçī, iki yıllık keçī yavrusu.

⁵ Çiriş – (Ağdam, Cebrayl, Gedebe, Mingeçevir, Ordubad, Zengilan) - yenilebilir bitki adı. çok sulu çamur tabakası.

*libiğa*⁶ girir. (Sağır, 1995: 376; 6-11.106) Yayleye gederim, *desde*⁷ yığmağa gederim. (Sağır, 1995: 324; 4-7.47 Bu örneklerde Ağd. *dıbir*, *çiriş* sözleri ve Erz. *libiğ*, *desde* sözleri somut isimlerdir.

Soyut İsimler: Maddi varlığın kendisini değil, onunla ilgili manevi kavramların adlarını bildirir. (Kazımov, 2010: 47) Gözle görünmesi veya elle dokunulması mümkün olmayan eşyaların adlarını bildiren isimler. Ağd.

Sən mənə anasan, anamnan عزیز,

Sənə mēhēbbētīm dēnizdir, dēniz.

Ömrümün bir anı keçməsin sēnsiz,

Ey mēnim *varrığım*, *ğēlbim*, *viğanıım*,

Mēn sēnē ğurbanam Azērbayjanım.

(Hasanova Zerife. 49 yaş. Ağd. Abdal Gülablı k.) Erz. Onun üçün sana bir *eylik*⁸ yapalım (Sağır, 1995: 253; 2-14.152)

Bir of çekdim ğaladan

Dağlar ğahsın aradan

Ne *dilek* dileysene

Onu verür yaradan. (Sağır, 1995: 337; 4-22.11)

Bu örnekte Ağd. *Varlık*, *vicdan*, Erz. *eylik* ve *dilek* sözleri soyut kavram belirten isimlerdir.

Tek, Çoğul ve Toplu İsimler.

İsimler tek, çoğul ve toplu olmak üzere üç gruba ayrılır. (Kazımov, 2010: 59)

Tek İsimler. Bildiğimiz gibi genel isimlerin birçoğu bir kavram olarak teklik bildirir. Tek isimlerin morfolojik belirtisi yoktur. *-lar*, *-ler* eki olmadan kullanılan isimler gramer açısından tek sayılıyor. (Kazımov, 2010: 60) Azerbaycan dilinde bir kısım sözler vardır ki, onlar sadece tekte olurlar. Bu gibi sözlere *-lar*, *-ler* çoğul ekini eklemek olmuyor. Buraya giren kelimeler, genellikle şunlardır.

(Halilov, 2000: 233) Örn. Ağd. Mal-heyvan sahlıyırdıñ, aparıf otarerdıñ, hē *sı.rımız*⁹ varıydı, *gamişımız*¹⁰ varıydı, *hotēmiz*¹¹ varıydı. *Gamişın* ğēşēh ğatığı olur, hē: Allah saña da kōmōyolsun. Ğelif yazırsınız. (Seferova Mahı. 81 yaş. Ağd. Papravend k.) Ağdam rayonu böyüy rayon oluf, mağar ğurulurdu, orda toylarda *paccah*¹² olurdu, orda *fērrac*¹³ olurdu guya şēnnih keşsin deyin o *fērrac* get filankēsi ğēti, ancañ ortalıñda firranırdı, adamları oynamağa çağırırdı. (Çuliyeva Gülebēstē Rüstēm ğızı. 66 yaş. Ağdam rayonu Seyidli kēndi) Erz. O ğaynemahda olsun biz herle çaliruh unnan, *teşnen*¹⁴ (*teş//teşt//teşdi*) herle. (Sağır, 1995: 304; 3-34.27) **Bu örneklerde** Ağd. *sı:r//siğır*, *gamiş//camış*, *hotēy*, *fērrac* Erz. *teş* diyalektoloji sözleri teklik ifade eden isimlerdir.

Çoğul İfade Eden İsimler.

Bazı isimler vardır ki, *-lar*, *-ler* eklerini kabul ederek **çoğul ifade ediyor**. **Çoğul ifade eden isimler** tek isimlerin köken veya temelinde *-lar*, *-ler* ekinin artırılması ile düzelir. (Kazımov, 2010: 59) Ağd. Bir tēreñdēn dē 93-cü ildē Ulu Öndēr hakmiyyētē ğēldihdēn sora ollar artıñ ğördülēr kin, bılların *şēltēleri*¹⁵ işdēmiyējēh, ona ğörē dē ğalğı ğorhuzmahnan, torpañların verilmēsindē bir nō: yardımçı olmañnan Ulu Öndērmizi nēzērdēn salmañçün, ermēni ğēldi ğaç, deyif cama:tı ğorhuzurdular. (Eliyev Hasan. 60 yaş. Ağd.) Erz.

Armudun degirmisi

Bi dalda yigirmisi,

Oğlana ğurbanola

Gızların yigirmisi. (Sağır, 1995: 221; 1-18.9)

Ėminēm nerelidür

⁶ Libiğ – çok sulu çamur tabakası.

⁷ Desde – Biçilmiş buğday, arpa ve ya ot yığını.

⁸ Eylik – iyilik.

⁹ Siğir – (Ağdam, Cebraylı, Göyçay, İsmayılı, Kapan, Çañ, Çarakilse, Şuşa) - inek.

¹⁰ Gamiş – manda.

¹¹ Hotēh – iki yaşına kadar manda yavrusu. Bizim hotēh' ağzını ota vurmur. (Ağdam)

¹² Paccah//paşşah//padşah: – Dügünleri yöneten. Şimdiki tamada.

¹³ Fērrac//fērraş: – Dügünlerde olan padişahın el buyrukçusu.

¹⁴ teş//teşt//teşdi – Büyükçe bakır leğen.

¹⁵ şēltēleri. – amaçları, planları.

Ğaşleri garelidür

Ėminemin derdinden

Ğirñ yigüt yarelüdür. (Sağır, 1995: 222; 1-18.50)

Teşdilere çekersen, legennere çekersen. (Sağır, 1995: 308; 3-37.17)

Bu örnekte Ağd. *şelteler*, Erz. *ğızlar* ve *ğaşler* kelimeleri *-lar*, *-lër* ekini kabul etmiş çoğul ifade eden isimlerdir.

Toplu İsimler. Bazı isimler vardır ki, biçimce tek yazılsa da, fakat anlamda ise çokluk belirtir. Bu isimlere Azerbaycan dili'nin gramerinde toplu isimler denir. Örn. Ağd. Bizim kêtde bir neçë *dëngë*¹⁶ varıdı, döngë yoñ *dëngë* deyirdih biz ona, belë tayfa, mëhlë yanı. (Kuliyev Yusif. 79 yaş. Ağd. Seyidli k.) Erz.

Üçüncü *Ordu*, Dokuzuncu *Ğolordu*

Atmış sekizinci *Tümen*, Atmış yedinci *Tuğay*,

İki yüz yirmi beşinci Piyada *Alayından*,

Ahmed Nazif oğlu Mustafa Turan.z

Çemişgezek üç yüz otuz altı, emret ğumandanım. (Sağır, 1995: 215; 1-14.18)

Şurada Ağd. *dëngë* sözüne ve Erz. *Ordu*, *Ğolordu*, *Tümen*, *Tuğay*, *Alay* sözlerine baktığımızda görüyoruz ki, biçimce tek yazılmıştır, fakat bu diyalektoloji kelimelerin anlamlarını öğrendiğinde görüyoruz ki, *denge* – kabile, soy, aşiret anlamlarını, *Ordu*, *Ğolordu*, *Tümen*, *Tuğay*, *Alay* sözleri ise askeri birlikte birkaç askerden oluşan bölümler anlamlarını veriyor ve bu da kavramda toplu isimdir.

İsmin Yapı İtibariyle Türleri.

Dilimizin sözlük bünyesinde olan isimler basit, türemiş ve bileşik olmak üzere üç gruba ayrılıyor. (Kazımov, 2010: 48)

Basit İsimler. Aldığımız derlemelerde bunların her üçüne de rastlanıyor. Örn. Ağd. Ğız erë gedënnën bir neçëün so:ra yığıncañ olurdu, *duvah*¹⁷ deyirdih ona. (Kuliyeva Gülebeste. 66 yaş. Ağd. Seyidli k.) Këndimiz dağëtëyindë mëskunnaşmışdı, bulañlar varıydı, ğuyu bulañlar, *këhriz* deyirdiy adna. Uşahlığımız keçif orda, *Bënöyşë*¹⁸ oynuyurduñ (Eliyeva Vüsale. 37 yaş. Ağd. Papravend k.) Erz. Oraları ondan sonra şey ederük, nisbeten ğurtuler *ögey*¹⁹ ğardaşım. (Sağır, 1995: 239; 2-3.24) Bi hafda evvel yemek veriyler, on iki sufra veren olıy, yedi *surfa*²⁰ veren olıy düğünne göre, davullu düğün yapıylar. (Sağır, 1995: 288; 7-2.53) Bu örneklerde Ağd. *duvah*, *këhriz*, ve *Bënöyşë*, Erz. *ögey*, *surfa* sözleri basit isim, yani hiçbir ek kabul etmemişlerdir.

Türemiş İsimler. Ağd. A:dabannan gedif ğetirif *toyçular*²¹ da, Aşş Şëmşiri. (Seferov Mecid. 96 yaş. Ağd. Papravend k.) Böyüh ğapıya, ëvvelcë biz görmüşdükkün her adamda tahda darvaza olmazdı, ğaratikannan belë düzëldirdilër üsdünnën, altınnan, ağaşdar bağleyirdılar, ona de:rdilër *ğapalah*²² indiki darvazaya, heyët ğapısına o vah de:rdilër *ğapalah*. Ğaratikan kolunnan ğayırdılar. *Ğapalah* bëzën de ğoyun fermasında, ğoyunların girif-çıhdığı yerë deirdilër. (Ağayev Şikar. 60 yaş. Ağd. Baş Ğervend k.) Erz. Bir *avlak*²³ yaptım, sabağleyin gün doğmada o avlağa girirdim. (Sağır, 1995: 210; 1-5.4) Bu *ekenekden*²⁴ bi şey ğazanılmıy, ben bunu ğazaniyrim diyen yok. 4-6-60 Ma:cir geldih, burda bizi *ğaçahlar*²⁵ çoñ soydular. (Sağır, 1995: 353; 5-14.14) Heç bi *şışek*²⁶ isdedi, ğoyun, onu da vermëdi. (Sağır, 1995: 295; 3-18.5) Sıcañ cigerimiz yaniy ya, ayran çorbası, yanısıra da birez *mıhlama*,²⁷ *mıhlava* ederük, onu yerük. (Sağır, 1995: 270; 2-38.14)

¹⁶ Dëngë – tayfa, nesil, kuşak, mahalle.

¹⁷ Duvah – Düğünden sonra taze gelini görmek töreni.

¹⁸ Bënöyşë/bënöyşë – Ağdam, çocuk oyunu adı.

¹⁹ Ögey – üvey

²⁰ Surfa – sofrası.

²¹ Toyçu – düğünde müzisyen, çalgıcı.— Toyçuları apar oturt, çalsınar, cama:t da toflaşsın (Ağdam)

²² Ğapalah – (Ucar, Zengilan, Ağdam) - kamış veya kamıştan örülmüş kapı.

²³ Avlak – Av sırasında yapılan gizli barınak.

²⁴ Ekenek – Ekilebilen arazi, tarla.

²⁵ Ğaçah – Eşkiya

²⁶ Şışek – Bir yaşından yukarı koyun.

²⁷ Mıhlama// mıhlava – Taze fasulyeden yapılmış katı yemek.

Ağd. *Toy+çu, ğapa+lak*. Erz. *Av+lak, ek+enek, ğaç+ah, şış+ek, miñ+lama* diyalektoloji sözleri yapım eki kabul ederek isim oluyor.

Bileşik İsimler. Ağd. Gedif gëlinë *boygörüncëyi*²⁸ verirdih. (Kuliyeva Gülebeste. 66 yaş. Ağd. Seyidli k.) Këndimiz dağëtëyindë mëskunnaşmışdı, bulahlar varyıdı, ğuyu bulahlar, këhriz deyirdiy adna. Uşahlığımız keçif orda, *Bënöyşë*²⁹ oynuyurduñ, *yediüşşë*³⁰ oynuyurduñ, *Sëkgizdaş*³¹ oynuyurduñ, *Zapas-zapas*³² oynuyurduñ, *ortadağaldı*³³ oynuyurduñ, *Kılas-kılas*³⁴ deyirdiy, onnan oynuyurduñ, *bayrañaldığaş*³⁵ oynuyurduñ, belë oğlannar *Dirëdöymë*³⁶ oynuyurdular, *Tëñ'dirë*³⁷ oynuyurdular, dirëdöymënin bir növüdü, *Papa:ldığaç*³⁸ oynuyurdular, *Halayğëldi*³⁹ oynuyurdular, ëahların üstündë belë *Çilëmë*⁴⁰ oynuyurdular, sayasaya bir, cüt, iki, cüt sayırdılar. *Ënzaliñan*⁴¹ oynuyurdular, *Ğazdar-ğazdar*⁴² oynuyurduñ, belë çağırdıñ

- Ğazdar-ğazdar,
- Gëlin evë!
- Evdë në var?
- Dëmvar su var.
- Yolda ğurtvar.
- Elë gëlin uça-uça!

Yolda da bir nëfër durub onnardan birin, iksin tutmağa çalşırdı. Yediüşşë deyirdiy yeddi şüşë. Belë *daladësmal* deyirdiy, *dësmal-dësmal*⁴³ da deyirdiy ona. Hë:, belë çoñlu oyunnarımız varyıdı. (Eliyeva Vüsäle. 37 yaş. Ağd. Papravend k.)

Erz. Ekmeği ne bol olacañ zatı *sarıbaş*⁴⁴ etmeği, buğda ekmeği yoñ (Sağır, 1995: 356; 5-18.9) Oğlen tarefi ilk evvala gelir, bir, iki *ikibuçuñluñ*⁴⁵ getirir, ağır nişanın de iki tene, üç tene, dört tene ğüdreğine göre, beş tene *ikibuçuñluñ* getiri, Reşat *ikibuçuñluñ*. (Sağır, 1995: 225; 1-21.12) Sabañdan *toñumdavarı*⁴⁶ gelir, bi atın üsdüne yüklerler iki sanduñ iki tarafında, atınan toñumdavarı gider. (Sağır, 1995: 390; 7-4.39)

Ğaynetamdan hecab etdim,
Ğaynenamdan hecab etdim,
Bebei cam dalına atdım
Nenni bebek uyuyasın
Küçücüksün böyüyesin. (Sağır, 1995: 338; 4-22-67)
Ğırat gelir toza-toza
Ğolunda altın ğoza
Begim nerden gelisen
Perçemin toza-toza (Sağır, 1995: 391; 7-4-71)
Ğarağuşum havada
Cücükler döner yuvada
Gece gündüz el-ovada

²⁸ Boygörüncëyi – (Ağdam, Bërdë, Kürdëmir, Şuşa) – 1. Dügünden sonra taze gelini görmek töreni.

²⁹ Bënöyşë/bënövşë – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³⁰ Yediüşşë – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³¹ Şëkgizdaş – Ağdam, çocukoyunuadı.

³² Zapas-zapas – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³³ Ortadağaldı – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³⁴ Kılas-kılas – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³⁵ Bayrañaldığaş – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³⁶ Dirëdöymë – Ağdam, çocuk oyunu adı.

³⁷ Tëñ'dirë – Ağdam, Ğazañ, çocuk oyunu adı (dirëdöymë oyununun bir türü).

³⁸ Papa:ldığaç – Ağdam, Ağcabedi, Ağdere, Cebrail çocuk oyunu adı.

³⁹ Halayğëldi – Ağdam, çocuk oyunu adı.

⁴⁰ Çilëmë – Ağdam, çocuk oyunu adı.

⁴¹ Ënzaliñan – Ağdam, çocuk oyunu adı.

⁴² Ğazdar-ğazdar – Ağdam, çocuk oyunu adı.

⁴³ Daladësmal//dësmal-dësmal – Ağdam, çocuk oyunu adı.

⁴⁴ Sarıbaş – Güzün ekilen bir tür buğday.

⁴⁵ Ikibuçukluk – reşat altın.

⁴⁶ Toñumdavarı – oğlan evinin düğün öncesinde kız evine gönderdiği ceyiz eşya.

Beklerin yarım gele (Sağır, 1995: 400; 7-6-272)

Bu örneklerde Ağd. *dördəyağ, boygörüncəyi Yeddiüşşə, Səkgizdaş, Zapas-zapas, Ortadağaldı, Kulas-kulas, Bayrahdığıaş, Dirədöymə, Papa:ldığaç, Halaygəldi, Ənzalihan, Gazdar-gazdar* sözləri Erz. *Sarıbaş, ikibuçuñluñ, ikibuçuñluñ, tohumdavarı, Çayneta, Çaynena, Çırat, Çarağuş* kelimeleri iki sözün birleşmesinden oluşan, bitişik ve tireyle yazılan sözlərdir bunlar da yapıya göre bileşik isimlerdir.

İsimlerin İyelige Göre Değişmesi.

İsimler mensupluk ekleri kabul ederek sahip şahısa ait eşya arasındaki ilişkiyi, yaklaşımı anlatıyor. Bu yüzden mensupluk kavramı yasal şekilde iki bileşenin katılımı ile ifade ediliyor. (Kazımov, 2010: 85) Sahip şahıs ve mensup eşya arasındaki ilişkiyi belirtmek için mensupluk ekleri kullanılıyor. Örn. Ağd.

Sən mənə anasan, *anamnan* عزیز,

Sənə mēhēbbētīm dēnizdir, dēniz.

Ömrümün bir anı keçməsin sēnsiz,

Ey mənīm *varrığım, ğēlbim, vijdanım,*

Mən sənə ğurbanam *Azərbayjanım.*

(Hasanova Zabile. 67 yaş. Ağd. Hıdırlı k.) Erz. *Çanım* benim bozuldur yani, iki dane başağrısı hebi ver içim, *başım* fazla ağrıye. (Sağır, 1995: 296; 3-20.3) Abu *gözüm* kor oldu, az ğaldı ölem. (Sağır, 1995: 293; 3-11.29)

Sevdücegüm saldı beni bu derde

Ana, Kerem yandı deyin ağlaram

Sağlığında çekmedğüm *nazını*

Çekdi, yıldı ciğerimi, bağrımı

Açın *mezerini*, görem *yüzünü*

Ana, Kerem yandı deyin ağlaram. (Sağır, 1995: 396; 7-6.140)

Bu örnekteki şive sözlerinden, Ağd. *anam, varrığım, vijdanım, Azərbaycanım,* Erz. *Çanım, başım, Sevdücegüm, nazın, mezerin, yüzün* kelimeleri iyelik ekleri kabul etmiş isimlerdir.

İsimlerin Halleri.

İsimler başka sözlerle ilişkiye girerek değişiyor. Bildiğimiz gibi ismin altı hali var. Yalın hal, Tamlayan hal (Belirli ve belirsiz), Yönleme hal, Belirtme hal (Belirli ve belirsiz), Bulunma hal, Çıkma hal. Her halin de kendine has sorusu ve eki vardır, (yalın halden başka). Şunu da belirtelim ki, İsmi halleri içerisinde iki hal, *tamlayan* ve *belirtme* hali belirlik ve belirsizlik özelliğine sahiptir.

Yalın Hal. Bu hal hiç bir ek kabul etmiyor. Ağd. *Ğeşēh* dağlarımız vardı, *çihirdiñ* kēkotu yihirdiñ, *çayotu* yığirdiñ, *Çiriş* olurdu, *çiriş* yığirdiğ. (Hasanova Zerife. 49 yaş. Ağd. Abdal Gülablı k.) Erz. Onnara biz şey deyyük, *ğud*⁴⁷, içine düşen *ğud* oley, divarındaki *ğilik*⁴⁸ (Sağır, 1995: 244; 2-8.10) Burada Ağd. *çayotu, çiriş* sözləri, Erz. *ğud, ğilik* sözləri ismin *yalın* halindedir.

Tamlayan Hal. Şunu da belirtelim ki, isimlerde tamlayan hal ikiye bölünüyor.

Belirli Tamlayan Hal.

Belirsiz Tamlayan Hal.

Belirli Tamlayan halde işlenen isimler esasen sahiplik, aidiyet anlamı veriyor. Bu hal *-in⁴, (-nin⁴)* eki aracılığı ile oluşuyor.

Örn. Ağd. *Gamışın* ğeşēh ğatığı olur, hē:. (Memmedov İnşallah. 51 yaş. Ağd. Merzili k.) *Çirişin* ğeşēh kētēsi olur, ğınadaşı deyirdilēr belē-belē sūrtürdüy ğına çihardırdıñ. İnansan sē:r tezdēnnēn papam de:rdikin durun sē:r tezdēnnēn gedēh. (Hasanova Zerife. 49 yaş. Ağd. Abdal Gülablı k.) Erz. Eyi geldi ahlıma, *Şeker hanımın* ğızı, *Ehmed ağanın* torini, niye tanımıyım? (Sağır, 1995: 371; 6-6.15) Dedi *emicemin* ğızını isdedim vermediler. (Sağır, 1995: 374; 6-11.18) Burada *Gamış+ın, çiriş+ın, Şeker hanım+ın, Ehmed ağa+nin, emicem+ın* kelimeleri *-in⁴, -nin⁴* hal eklerini kabul ederek tamlayan halde işlenmiştir.

Belirsiz Tamlayan Halde ise ek olmuyor ama bu eki yerine koymak mümkündür. Örn. Ağd.

⁴⁷ Ğud – tandırın içine düşen, piştikten sonra alınan ekmeğ.

⁴⁸ Ğilig/ğilik – tendirin divarında ğalıp pişen ekmeğ.

Viran ǵalıf yurdumuz,
Torpaǵımız daşımız,
Nëlër cëkir başımız.
Ėlaş sënëdir ancañ,
Azərbayjan ordusu.

(Salmanov Abbas Bağban oǵlu. 76 yaş. Ağdam Këngërli këndi) Në:m indi dë *ürëh hësdeşliyi* tapbışış.
(Şükürova Humay. 75 yaş. Ağd.) Erz. Yuca *dağ* başında ǵurulu çadır. (Saǵır, 1995: 338; 4-22.33)

Çara *dağ* üsdüne höllük elëdim
Aynalı beşiǵe bebek bëlëdim

Böyütdüm beyledim esger eyledim

Aǵlama anne aǵlama, gider, gelürüm

Padişah yoluna ǵurban olurum. (Saǵır, 1995: 307; 3-36.67)

Bu örneklerde Ağd. Azərbaycan ordusu, *ürëh hësdeşliyi*, Erz. *dağ* üsdü, *Padişah* yolu kelimelerinde görüldüǵü gibi birinci taraf sahiplik halde işlenirse de tamlayan halin eki işlenmemiş ve belirsizlik oluşmuştur.

Yönlme Hal. Bu hal iş, hareket ve eşyanın yönünü, ulaşacağı son noktayı belirtir. Bu hal -a, (-e) eki aracılığı ile oluşuyor. Örn:

Ağd. Mën bu rayonda çoñ baççı görmüşëm, biri irayona işdiyif, biri özünë işdiyif, biri *ǵohum-öylëtinë* işdiyif. (Eliyev Emir Asker. 79 yaş. Ağd. Papravent k.)

Çërib oldü götürün

Dar küçëdën ötürün

Çërivin vay hëvërin

Çohmna *öyladına* yahınna yetirin.

(Veliyeva Meleyke. 79 yaş. Ağd.) Erz.

Bulǵar geldi *Edirne`ye* dayandı

Yerde huri, göǵde meleg uyandı

Çara daşlar al *ǵannare* böyandı

Yerişin imdadıma, Dördüncü Ordu. (Saǵır, 1995: 306; 3-36.27)

Bir, bibuçuh sahatda *Erzincan`a* giderdük. (Saǵır, 1995: 264; 2-30.14)

Altun ırbıñ san verir

Çız *ǵapıya* yan verir

Oǵlan ǵızın derdinden

Ayaǵüsdü can verir (Saǵır, 1995: 386; 7-1.38)

Bu örneklerde *Erzincan+a*, *Edirne+ye*, *ǵannar+e*, *öyladı+na*, *ǵapı+ya* sözleri görüldüǵümüz gibi -a, -e yönelme hal eki almıştır.

Belirtme Hal. Şunu da belirtelim ki, isimlerde belirtme hal da ikiye bölünüyor.

Belirli Belirtme Hal.

Belirsiz Belirtme Hal.

Belirli Belirtme Hal, iş, hal ve hareketin nesnesini, dolayısıyla üzerinde çalışma, hareket icra olunan eşyayı bildirir. Bu hal -ı⁴, (-nı⁴) eki aracılığı ile oluşuyor.

Ağd. *Biji* biz iki mënada işdëdirdih, *bi:j* çoñ bilmiş adama deirdih, bir dë ağajdarın dibinnën çıñan pöhrëlër varıdıe bañ ollara deirdih *bij*. (Aǵayev Şıkar. 60 yaş. Ağd. Baş Çervend k.) Erz.

Altunu duruladım

Dış *ǵapıyı* suladım

Giderken küsülüydüm

Gelirken ǵarşıladım. (Saǵır, 1995: 386; 7-1.35)

Günde bi keren bi *tarleyi* bişer. (Saǵır, 1995: 321; 4-6.30)

Bu örneklerde Ağd. *Bij+i* ve Erz. *Çapı+yı* kelimeleri belirtme haldedir. Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan dilinde ünlüyle biten söze belirtme hal eki artırırken *n* bitişdirici ünsüzü ekleniyor. Bu kural Azerbaycan dilinde sadece *su* sözünde bozuluyor. *Su+yu* içmek. (ǵapımı ǵapatmak, arabayı durdurmağ vs.) Bu hal eki Türkiye Türkçesinde ise bir kural olarak gösteriliyor. *Kapı+yı* kapatmak, *araba+yı* durdurmak ve.d.

Belirsiz Belirtme Halinde ise ek işlenmiyor ama bu eki yerine koymak mümkündür. Ağd. Bı maharbë ki, gëldi düşdü onnansora çoñ çëtinniyñën keşdi günümüz, çoñ ezabnan bir balaja *sıǵınañ* tapbışış. Në:m indi dë *ürëh hësdeşliyi* tapbışış. (Şükürova Humay. 75 yaş. Ağd.) Erz. İki defa *ǵapah* ǵoydum, ǵaldurdı atdı uşahlar.

(Sağır, 1995: 294; 3-16.10) Gidersin *yüzük* alursun, bi çif *kupe* alursun, iki *enterelik* alursun, biri ipək, biri basma. (Sağır, 1995: 315; 4-1.21)
Bu örneklerde Ağd. *Sıgınaħ(ı)* tapbışıħ, *ürēħ hēsdeleyi(ni)* tapbışıħ, Erz. *ğapaħ(ı0* goydum, *yüzük(ü)* alursun, *kupe(yi)* alursun, *enterelik(i)* alursun kelimeleri belirsiz belirtme halindedir.

Bulunma Hal, hareketin yaşandığı ya da nesnenin tuttuğu yeri bildirir. Bu hal *-da, (-de)* ekleri aracılığıyla oluşuyor. Ağd. O vaħdı belē çıħırdıħ eşgerrēre baħırdıħ. Bizim evin arħasında *ğēlbidē* toplar düzmüşdülē, üş dēnē. (Adıgözelov Zahir. Ağd. Eliğalı k.) Erz.

Erzurum *dağında* şefdeli değdi,

Sila`da gelinner boynunu eğdi (Sağır, 1995: 307; 3-36.50)

Sivingin *ucunda* daş ben oleydim

Ala göz *üsdündē* ğaş ben oleydim.

Bu örneklerde de Ağd. *Ğēlbi+dē*, Erz. *Dağın+da, Sila+da, ucun+da, üsdün+dē* kelimeleri bulunma halindedir.

Çıkma Hal. Bu hal hareketin çıkış, yani başlangıç noktasını anlatıyor. Bu hal *-dan, (-den)* ekleri aracılığıyla oluşuyor. Ağd. Ērē verējeyimiz ğıza ceviz hazırıyırđıħ, yun darıyırđıħ, kılķēsin ayırđıħ tēviz yundan yorğandōşēħ hazırıyırđıħ, *kılķēdēn* dē balaja dōşēħçē hazırıyırđıħ, dōşēhlērē, yorğannara tēzē kēfrēm salırđıħ. (Veliyeva Meleyke. 79 yaş. Ağd.) Respublikanın o vaħtkı döylēt büdcēsine üzümçölüy *nöyütdēn* çoħ ğēlir verirdi. (Eliyev Emir Asker oğlu. 79 yaş. Ağdam rayon Papravent k.) Erz.

Erzincan`dan çıħırdıħ yola

Ala gözler dola-dola

Ğohum-ğardaş heş yoħ bile

Yönimiz ğürbete düşdi. (Sağır, 1995: 406; 7-7.138)

Malatya`dan gelen Erzincana giderdi, *Mezkep`den* geçirdi, bi de Egin *köylerinden* gelürdi *Ĥasa`dan, Ĥani`den, Güllübağ`den, Avşen`den* gelürdi ğatirci. (Sağır, 1995: 310; 3-38.78) Bu örneklerde ise *kılķē+dēn, nöyüt+dēn, Erz. Erzincan+dan, Malatya+dan, Mezkep+den, köylerin+den, Ĥasa+dan, Ĥani+den, Güllübağ+den, Avşen+den* kelimeleri çıkma halinde işlenen isimlerdir.

Sonuç

Tüm bunlardan şu sonuca varabiliriz ki, Doğu Anadolu'nun Erzincan ili ağızları ile Karabağın Ağdam ilçesinin çok güzel, akıcı, tamamın anladığı ağız ve şiveleri vardır. Şurada da kullanılan isimler araştırılmış ve örnekler sayesinde her iki bölge ağızlarında olan isimlerin kendine has tüm özellikleri incelenmiştir. Bu konuda Türkiye ve Azerbaycan bilim adamlarının araştırmalarına da başvurulmuştur. Araştırma zamanı her iki bölge ağızlarında işlenen isimler yapı ve özelliklerine göre, leksik ve gramer açısından araştırılmış ve isime has özellikler belirli kadar araştırılmıştır.

KAYNAKÇA

1. https://az.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fdam_rayonu
2. <http://sdf.gov.az/>
3. Şireliyev, M. (2008) Azerbaycan diyalektologiyasının esasları. Bakü: “Şerk-Çerb” matbaası.
4. Kazımov, Ğ. Ş. (2010) Müasir Azerbaycan dili. Morfologiya. Bakü, «Nurlan» matbaası.
5. Halilov, B. E. (2000) Müasir Azerbaysan dilinin morfologiyası. I. cilt, Bakü.
6. Sağır, M. (1995) Erzincan ve Yöresi ağızları. Ankara: Türk Tarih Kurumu basım evi.